

Summary

T.V.Chelpachenko

The Role of Word in the Didactic System of V.O.Sukhomlyns'kyi

The didactic potential of a word as inexhaustible source of knowledge for the younger schoolchild in the context of ideas of V.O.Sukhomlyns'kyi is analyzed in the article. Mechanisms of pedagogical activity in work on an oral and written word at elementary school are shown.

Keywords: *word, Pavlyshsky secondary school, „thinking lessons”, compositions-miniatures, standard of speech of the teacher.*

Дата надходження статті:

„17” серпня 2011 р.

УДК 37 – 051 (477) В.О.Сухомлинський (045)

О.Л.ШКВИР,

кандидат педагогічних наук, доцент

(м.Хмельницький)

Проблема педагогічних досліджень у творчій спадщині В.О.Сухомлинського

У статті висвітлюється науковий доробок В.О.Сухомлинського щодо проведення педагогічних досліджень у початковій школі, визначені основні напрями його науково-пошукової роботи, розкриті деякі компоненти технології організації колективної дослідницької діяльності.

Ключові слова: *наукове дослідження, дослідницька діяльність, педагогічне дослідження.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... На сучасному етапі розвитку й утвердження української державності перед школою постає складне завдання: формування людини нового типу з високим інтелектуальним розвитком, творчими прагненнями, здатної до самостійної, активної, творчої діяльності. Саме від вчителя, його педагогічного таланту, професійної компетентності залежить успішне розв'язання багатьох проблем сучасної педагогіки. У законах України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, Державній програмі „Вчитель” першочерговими завданнями модернізації освітньої галузі визначено вдосконалення системи підготовки педагогічних працівників. Сучасний учитель має бути готовим до інновацій та творчості в професійній діяльності, володіти різноманітними засобами проведення педагогічних досліджень, вміння науково мислити, систематично поповнювати знання. Це зумовлює необхідність вивчення питання дослідницької діяльності вчителів, зокрема початкової школи. Адже вони закладають основи всієї майбутньої освіти і культури людини, її життєвої компетентності, бажання і вміння вчитися впродовж життя, розкривають і розвивають здібності та таланти дітей, сприяють їх швидкій адаптації до школи, формують позитивні мотиви навчання, створюють умови для самовиховання та саморозвитку молодших школярів, співпраці школи та сім'ї. Для реалізації цих завдань вони мають вивчати вікові та індивідуальні особливості учнів, рівень їх вихованості та розвитку, особливості сімей молодших школярів та сімейного виховання, організувати перевірку на науковій основі своїх педагогічних знахідок, застосовувати новітні педагогічні технології, що підвищують пізнавальну активність учнів та їхню здатність до самовдосконалення.

Окрім того, вчитель, виховуючи учнів початкової школи, має залучати їх до пошукової діяльності, вчити спостерігати, експериментувати, відкривати причинно-наслідкові зв'язки, що є необхідною умовою розумового розвитку молодших школярів та реалізації принципу наступності між початковою, середньою та старшою школою.

Аналіз досліджень і публікацій... У наукових розвідках В.Безрукової, С.Гончаренка, В.Загвязинського, І.Зязюна, Г.Кловак, Л.Набоки, О.Сокурєнко та ін. науково-педагогічні дослідження розглядаються як складова професійної компетентності вчителя. Окремі аспекти підготовки майбутнього вчителя до дослідницької педагогічної діяльності розглядаються в дослідженнях В.Борисова, А.Лушнікова, К.Макагон, Л.Макарової, Р.Скульського, Г.Шишкіна та ін. У роботах Б.Бокуть, Н.Дідусь, С.Єлканова, Г.Нагорної та ін. розкрито шляхи впровадження в навчальний процес педагогічних вищих навчальних закладів методів та засобів активізації розумової діяльності майбутніх учителів, розвитку навичок самостійного наукового пізнання.

У наукових дослідженнях приділяється відповідна увага і професійній підготовці вчителів початкової школи, а саме: теоретичним та методологічним засадам підготовки майбутніх учителів початкової школи (К.Авраменко, Ш.Амонашвілі, О.Мороз, О.Савченко, Л.Хомич та ін.); напрямам

фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів (М.Парфьонов, Л.Петриненко, С.Натовська, М.Севастюк, Є.Уляновська та ін.).

Проте недостатньо вивченими залишаються теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення педагогічних досліджень.

Вирішення означеної проблеми неможливе без ретельного вивчення та аналізу ідей вітчизняних педагогів, знавців початкової школи. З огляду на це науковий інтерес становлять праці визнаного в усьому світі педагога-гуманіста, вчителя-дослідника, директора Павлівської середньої школи, кандидата педагогічних наук В.О.Сухомлинського (1918 –1970 рр.).

Формулювання цілей статті... Мета нашої статті – висвітлити погляди та практичний досвід В.О.Сухомлинського щодо проведення педагогічних досліджень у початковій школі.

Виклад основного матеріалу... Для чіткого розуміння специфіки організації та проведення педагогічних досліджень з'ясуємо зміст окреслених ключових понять. У сучасній науковій літературі зазначається, що наукове дослідження – це особлива форма процесу пізнання, систематичне цілеспрямоване вивчення об'єктів, в якому використовують засоби і методи науки і яке завершується формулюванням знання про досліджуваний об'єкт [1, с.29]. Погоджуємося з думкою О.Савенкова, що для успішного здійснення дослідницької діяльності необхідне специфічне особистісне утворення – дослідницькі здібності, котрі є результатом взаємодії трьох складових: пошукової активності, дивергентного та конвергентного мислення [2]. Як правило, в науці (особливо такій, як педагогіка, яка вивчає особливий вид практичної діяльності і покликана впливати на неї) дослідник безпосередньо або опосередковано йде від запитів практики. Педагогічні дослідження будуються на базі пошукової активності й спрямовані на вивчення актуальної педагогічної проблеми [2].

Аналіз багаторічного досвіду роботи В.О.Сухомлинського показав, що проблема дослідницької діяльності вчителя – одна з найважливіших у педагогічній спадщині видатного педагога. Він був переконаний, що злиття практичної роботи з науково-дослідною призводить до розуміння та правильного пояснення теоретичної сутності будь-якої педагогічної проблеми – це запорука постійного розумового заглиблення дослідника у суть справи, у конкретні питання навчання і виховання. Вчений вважав, що щоденна праця, яка збагачується теоретичним мисленням, стає джерелом думки, нових відкриттів, з яких народжуються теоретичні узагальнення про закономірності виховання. Василь Олександрович наголошував на значенні не лише глибоких знань своєї справи відповідно до сучасних вимог, а й на потребі бачити педагогічні явища в їх багаторічному розвитку та розуміти цей процес за логічною наступністю [3]. Він писав, що протягом 25 років педагогічний колектив, який він очолював, вивчав духовний розвиток значної кількості 6-10 річних дітей з різних родин, використовуючи для цього різноманітні методи науково-педагогічного дослідження. Результатом багаторічної дослідницької роботи педагога було визначення таких вікових особливостей діяльності молодших школярів, як

- емоційність („Якою б не була діяльність молодшого школяра, він не може ставитися до неї байдуже: вона або захоплює його, або здається нецікавою” [4, с.273];

- любов до гри („У гри немає людей серйозніших, ніж малі діти”) [4, с.273];

- захопленість працею („Дітей цього віку приваблює вже не лише гра. Їх цікавить діяльність, в якій яскраво виражені елементи як продуктивної, так і пізнавальної, дослідницької праці”) [4, с.274];

- нестійкість прагнень, інтересів дітей молодшого шкільного віку, що залежать від тієї діяльності, якою зайнятий на даному етапі колектив („Так, слухаючи оповідання чи переглядаючи кінофільм про героїв, які прославилися на полі битви, дитина хоче бути схожою на них. Та варто змінити обстановку..., як у тієї самої дитини виникає інше бажання...”) [4, с.249];

- багата уява („Ураховуючи такі особливості молодших школярів, як багата уява, любов до гри, ми пропонували їм уявити собі, що вони перебувають в тих чи інших обставинах, і просили розповісти, як вони діятимуть”) [4, с.249] тощо.

Водночас вчений наголошує, що з кожним роком рівень розвитку інтелектуальних емоцій у дітей, що починають навчатися, підвищується. Інтерес до машин і технологічних процесів зростає, тоді як до рослин, тварин та птахів зменшується [4]. Ця тенденція простежується і сьогодні.

Значним успіхом науково-дослідної роботи В.О.Сухомлинського та педагогічного колективу Павлівської школи є відкриття низки закономірностей процесу виховання молодших школярів, серед яких:

1. Чим глибші, благородніші почуття пережили діти в ранньому отроцтві в процесі звичайної, простої праці, тим активніше, свідоміше прагнення до цієї праці в юнацькі роки [4, с.277];

2. Чим глибше враження дитини від безпосереднього сприймання, чим яскравіші образи уяви, створені словами педагога, тим гострішою стає потреба відтворити світ у лініях і фарбах [4, с.279];

3. Взаємодія, усвідомлена, осмислена завдяки творчій трудовій діяльності обох рук, вносить нову якість у роботу думки – людина охоплює думкою ланцюг взаємозв'язаних явищ, бачить їх як єдине ціле [5, с.522].

Аналіз педагогічних праць видатного педагога доводить, що дослідницька діяльність учителів Павлівської школи здійснювалася за трьома напрямками, котрі мають місце і в сучасній початковій школі:

1. Індивідуальна дослідна робота вчителя з метою отримання нового наукового результату, збагачення теоретичних знань, які сприяють удосконаленню процесу виховання, навчання й розвитку дітей і дають змогу вчителю ефективно та якісно вирішувати конкретні навчально-виховні завдання;

2. Колективна дослідницька діяльність (робота над комплексною темою, в основі якої є вивчення особистості учня);

3. Залучення учнів до дослідницької діяльності в процесі вивчення різних шкільних дисциплін.

Василь Сухомлинський зазначав, що *індивідуальна дослідна робота* вчителя має бути спрямована на вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини. У порадах учителів, який готується працювати з першим класом, видатний педагог розкриває основні сторони вивчення учня, серед яких здоров'я дитини є визначальним („Без знання здоров'я дитини неможливе правильне виховання. ...залежно від стану здоров'я кожна дитина потребує не тільки індивідуального підходу, але й цілої системи захисних заходів, які б зберігали й зміцнювали здоров'я” [5, с.511]). Варто досліджувати і взаємовідносини в сім'ї, від чого, на думку вченого, залежить фізичне здоров'я, розумові інтереси, духовність дитини. Також необхідно вивчати тип мислення кожної дитини (математичне чи художнє) для того, щоб правильно здійснювати педагогічне керівництво розумовою працею учнів [5, с.512].

Досить цікавими є його поради щодо ведення педагогічного щоденника, який, за переконаннями Василя Олександровича, є джерелом роздумів та творчості. „Щоденник допомагає зосередити думку, спрямувати розумові зусилля на щось одне. Щоденник учити думати” [5, с.530]. Такий щоденник, на думку вченого, має вестися роками для того, щоб була можливість співставляти результати спостережень та визначати сучасні тенденції розвитку молодших школярів. У ньому мають бути дані про пізнавальні інтереси учнів, міцність їх знань, особливості поведінки, інформація про батьків, домашні бібліотеки тощо. Видатний педагог наголошує, що значне місце в щоденнику мають займати записи про важких дітей.

Другий напрям дослідницької роботи, до якої має бути готовий вчитель початкової школи, – це *колективна діяльність*. Не втрачають актуальності думки Василя Олександровича про те, що творчість педагогічного колективу невіддільна від наукового дослідження власної праці та глибокого вивчення дитини [3]. Тобто проблеми дослідження своєї праці і вивчення особистості дитини – обов'язкові елементи творчої діяльності кожного вчителя, вони спільні для колективної творчої дослідницької діяльності вчителів школи. „Свій обов'язок педагогічний колектив убаचाє в тому, щоб усе, що стосується кожної дитини, – її мислення, її емоції, задатки, здібності, інтереси, нахили, захоплення знали всі педагоги” – писав видатний вчитель у праці „Павлівська середня школа” [3, с.56]. Тому двічі на місяць у Павлівській середній школі проводився психологічний семінар або науково-педагогічна рада, які присвячувалися проблемам розвитку особистості учня. На таких засіданнях виступали вчителі-класні керівники, які аналізували рівень вихованості класу, давали характеристику окремим учням. Про дітей висловлювали свої думки й інші вчителі, які добре знали їх. У підсумку колектив визначав шляхи виховної роботи з учнями та роль кожного вчителя у процесі утвердження кожної дитини як особистості.

Основними компонентами технології організації колективної наукової роботи у Павлівській школі були спільна мета (наприклад, „вивчити роль малювання в духовному житті дітей” [4, с.279]), методи педагогічного дослідження (спостереження за діяльністю дитячих колективів у школі і в дошкільних закладах, за участю дітей в праці та іграх, опитування батьків, аналіз учнівських творів, узагальнення, порівняння, систематизація, експеримент тощо), колективне обговорення результатів роботи, загальні висновки. Надзвичайної уваги в організації колективної дослідницької діяльності вчителів В.О.Сухомлинський надавав особистому прикладу керівника школи як дослідника, що здатний зацікавити інших. Особистий приклад видатного педагога, а ще відвідування його уроків та індивідуальні бесіди про сутність педагогічної праці, надихали вчителів на творчу дослідницьку діяльність. Намагання досягнути таємниці дитячого мислення стало щоденною колективною дослідницькою роботою, що духовно об'єднувала вчителів. Директор разом із учителями початкових класів створили книгу – „Триста сторінок книги природи” – опис 300 уроків. Ця праця дала змогу, крім реалізації своїх творчих задумів, дослідити емоційне

забарвлення слова, що народжується в процесі спостереження дітей за природою; проблему єдності думки і почуття; прийоми мислення на різних етапах навчання тощо [3, с.79].

Василь Олександрович вважав, що індивідуальний підхід до вчителя – один із найголовніших принципів керівництва колективною дослідницькою діяльністю педагогів. Він наголошував, що у процесі індивідуальної роботи з учителями директор має вивчати методи виховання, які застосовує вчитель, і водночас надавати йому практичну допомогу. „Якщо вчитель вдумливо аналізує свою роботу, в нього не може не виникнути інтересу до теоретичного осмислення свого досвіду” [3, с.72]. В результаті після декількох років такої роботи вчителі виступали з доповідями на теоретичному семінарі або на засіданні педагогічної ради. Кожна з таких доповідей була частиною колективної дослідної роботи. В.О.Сухомлинський зазначав, що в їхній школі випускався рукописний збірник „Педагогічна думка”, в якому значна частина вчителів опублікували свої доповіді у вигляді статей.

Предметом особливої уваги у творчій спадщині В.О.Сухомлинського була робота учителів, спрямована на *формування в учнів дослідницьких умінь*. Видатний педагог зауважував, що важливим завданням початкової школи є навчити дитину мислити. А для цього учні мають навчитися користуватися таким методом дослідження, як спостереження, без якого, на думку вченого, оволодівати новими знаннями важко. „Школа спостережливості в молодшому віці – необхідна умова розумового розвитку” [5, с.473]. В.О.Сухомлинський учив учнів бачити в звичайному незвичайне, шукати й відкривати причинно-наслідкові зв'язки, відповідати на запитання „чому”? Основними засобами дослідницької роботи молодших школярів вчений вважав природу та читання. „Активне спостереження – це, по суті, перша діяльність дитини, в процесі якої вона ознайомлюється з навколишнім світом, передусім з природою. У поєднанні з вдумливим читанням спостережливість є міцною основою розвитку розумових здібностей дитини” [6, с.408]. Ще одним важливим завданням початкової школи є розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів. В.О.Сухомлинський зазначав, що джерелом дитячого інтересу є потреба дитини відчувати себе дослідником. „Я бачу дуже важливе виховне завдання в тому, щоб повсякчас підтримувати, поглиблювати бажання учня бути відкривачем, реалізовувати це його бажання спеціальними методами роботи” [5, с.480]. Серед таких методів провідне місце займає спостереження, узагальнення, систематизація, порівняння. Окрім того, цікавим є його досвід оформлення кабінетів, в яких він радив створювати для учнів різні куточки („Куточок Думки”, „Куточок Мрії”, „Куточок Важких Справ” тощо), наповнювати їх науково-популярною літературою, залучати учнів до творчої пошукової діяльності, допомоги вчителям у підготовці до навчальних занять. Слід зазначити, що педагогічний колектив, очолюваний Василем Олександровичем, постійно збагачував та вдосконалював матеріальну базу навчального закладу і цим досяг того, що вже з перших днів перебування в школі дитина мала змогу випробувати свої сили і здібності в кабінеті живої природи, в теплицях, у садку, на навчальній ділянці, в лабораторії, на метеорологічній станції та ін. На думку відомого педагога, все це сприяло розвитку кмітливості, винахідливості та дослідницьких умінь [7].

Висновки... Таким чином, вивчення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського переконливо доводить, що важливою функцією вчителів Павлівської середньої школи окрім навчальної, виховної, розвивальної була дослідницька. Головною метою їх дослідницької діяльності було вивчення дитини та вдосконалення навчально-виховного процесу; основними формами роботи – індивідуальна та колективна; шляхами організації пошукової діяльності – проведення педагогічних досліджень вчителем, керівництво педагогом дослідницькою діяльністю учнів. Результати науково-пошукової роботи фіксувалися у педагогічних щоденниках та публікувалися в збірниках методичних праць.

Вважаємо, що висвітлений досвід Василя Олександровича Сухомлинського може бути використаний у практиці професійної підготовки учителів-дослідників сучасної початкової школи.

Перспективи подальших розвідок... Подальших наукових розвідок потребує дослідження сучасного стану готовності майбутніх учителів початкової ланки освіти до проведення педагогічних досліджень та включення у змістовий компонент підготовки педагогів початкової ланки освіти творчого доробку В.О.Сухомлинського.

Список використаних джерел та літератури:

1. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. / М. М. Фіцула. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2000. – 544 с.
2. Савенков А. И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению : учеб. пособ. / А. И. Савенков. – М. : „Ось – 89”, 2006. – 480 с.
3. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 4. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 7–390.

4. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 209-396.
5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 2. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 419-656.
6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 4. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 393-628.
7. Сухомлинський В. О. Людина неповторна / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 5. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 80-96.

Анотація

О.Л.Шквир

Проблема педагогических исследований в творческом наследии В.А.Сухомлинского

В статье рассматриваются научные наработки В.А.Сухомлинского относительно проведения педагогических исследований в начальной школе, определены основные направления его научно-исследовательской работы, раскрыты некоторые компоненты технологии организации коллективной исследовательской деятельности.

Ключевые слова: научное исследование, исследовательская деятельность, педагогическое исследование.

Summary

O.L.Shkvyr

Problem of Pedagogical Researches in Artistic Heritage of V.A.Sukhomlynskyi

Scientific researches of V.A.Sukhomlynskyi as for the conducting of pedagogical researches in primary school are studied in the article; the basic directions of his research activity are determined; some components of the technology of collective research activity organization are revealed.

Key words: researsch, research activity, pedagogical research.

Дата надходження статті:

„10” червня 2011 р.

УДК 37.012+910.1 (045)

І.М.ШОРОБУРА,

доктор педагогічних наук, професор;

Л.В.БЕРНАДСЬКА,

кандидат педагогічних наук

(м.Хмельницький)

Складові педагогічної системи В.О.Сухомлинського

У статті розглядаються складові педагогічної системи В.О.Сухомлинського. Значну увагу В.О.Сухомлинський приділяв педагогічній культурі вчителя. Його творча спадщина для сучасних поколінь учителів є джерелом розвитку та удосконалення професійної педагогічної майстерності.

Ключові слова: школа, педагогічна концепція В.О.Сухомлинського.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сучасне реформування освіти і науки України потребує вивчення педагогічних поглядів та діяльності відомих культурно-освітніх діячів, просвітителів, педагогів. Спадщина В.О.Сухомлинського для сучасних поколінь учителів – джерело безперервного розвитку та удосконалення професійної психолого-педагогічної майстерності. „Історичний” голос Василя Олександровича демонструє глибину, актуальність та інтенсивність у діапазоні сьогодення не лише у вітчизняній, національній культурі, а й виходять за її рамки. Дана публікація продовжує цикл статей, в яких аналізуються складові педагогічної системи В.О.Сухомлинського.

Аналіз досліджень і публікацій... Значним внеском у вивчення життя і практичної діяльності, різноманітних граней педагогічної системи В.О.Сухомлинського стали праці М.Антонця, Р.Атаяна, М.Базилевича, А.Борисовського, А.Бика, М.Богуславського, Г.Бучківської, М.Вашуленка, Г.Волкова, С.Заволоки, І.Зязюна, О.Сараєвої, О.Савченко, О.Сухомлинської, В.Смаля, М.Ярмаченко та ін.

Формулювання цілей статті... Мета статті – розглянути складові педагогічної системи В.О.Сухомлинського та можливості її використання в практиці сучасної школи.

Виклад основного матеріалу... Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського різнобічна і багатопланова. Сьогодні, на початку третього тисячоліття, опубліковано 65 його творів, 371 видання тиражем близько 15 млн. примірників. Вони перекладені 59-ма мовами народів світу, а найвідоміша книга В.О.Сухомлинського „Серце віддаю дітям” видавалася 55 разів 32-ма мовами.